

Rolandas Kregždys. *Lietuvių kalbos polonizmų žodyno specifikacija / Charakterystyka Słownika polonizmów w języku litewskim. Mokslo studija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas 2016, 288 ss. (= *Studia Etymologica Baltica I*); Rolandas Kregždys. *Lietuvių kalbos polonizmų žodynas / Słownik polonizmów w języku litewskim*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas 2016, 764 ss. (= *Studia Etymologica Baltica II*).

DOI: <https://doi.org/10.18290/rh21696-13>

Gdyby szukać źródeł nieustanej żywotności puryzmu językowego, trzeba by zwrócić uwagę, że język jest nie tylko narzędziem komunikacji, lecz także narzędziem identyfikacji grupowej. Od języka jako narzędzia budowania grupowej tożsamości wymaga się przede wszystkim czystości, dość dowolnie zresztą rozumianej. O językach świata jako narzędziach komunikacji można natomiast powiedzieć jedno – wszystkie mają charakter mieszany¹, gdyż posługujące się nimi wspólnoty komunikacyjne wchodzą w różnorakie interakcje. Mieszanie języków odbywa się w różnych warunkach politycznych, społecznych, komunikacyjnych. Rzadko jednak bywa tak, że wchodzące w kontakt społeczności posiadają na danym terytorium ten sam status polityczny oraz tę samą pozycję w życiu gospodarczym, społecznym, religijnym, kulturalnym itd. Ponieważ języki w kontakcie mają różny status, infiltracja językowa nie jest ekwipolentna, tj. język o mniejszym prestiżu społecznym jest bardziej narażony na wpływy obce, na ograniczenie zakresu użycia, a w krańcowym wypadku grozi mu wyginięcie.

„Nie ulega wątpliwości, że przed ekspansją na ziemie ruskie język litewski był jedynym językiem obsługującym w Wielkim Księstwie Litewskim wszystkie dziedziny życia publicznego i prywatnego” (Walczak 233). W związku z gwałtownym rozrostem Państwa Litewskiego, który rozpoczął się w XIV stuleciu, język litewski zaczął stawać się w Księstwie językiem mniejszościowym. Jego rola malała aż do wieku XIX, kiedy rozpoczęło się litewskie

¹ Nawiązuję tutaj do znanego artykułu Baudouina de Courtenay *O mieszanym charakterze wszystkich języków* (zob. Baudouin de Courtenay).

odrodzenie narodowe. Tereny Wielkiego Księstwa Litewskiego, w tym także terytoria Litwy etnicznej, były więc od zamierzchłych czasów wielojęzyczne, a z językiem litewskim w różnych okresach jego historii rywalizowały języki: białoruski (oficjalny język urzędowy Wielkiego Księstwa Litewskiego), polski i – po upadku Rzeczypospolitej – rosyjski. Równocześnie język litewski wchodził w kontakt z językami innych grup etnicznych, np. z językiem niemieckim i językiem jidysz (głównie w miastach), z językami muzułmańskich Tatarów i Karaimów, z językami wymarłych dziś Jadźwingów i Prusów, z językiem łotewskim. Rutenizacja oraz polonizacja elit litewskich sprawiła, że aż do litewskiego odrodzenia narodowego w wieku XIX język litewski tracił swój prestiż, stawał się językiem głównie chłopstwa. Dopiero z odrodzeniem państwowości litewskiej po I wojnie światowej język litewski na powrót stał się językiem urzędowym w Litwie (kowieńskiej), i tej funkcji już nie utracił, gdyż – przypomnijmy – także w czasach sowieckich, choć w ograniczonym zakresie, był językiem urzędowym w Litewskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej. Warunki funkcjonowania i rozwoju języka litewskiego zmieniły się zasadniczo, szczególnie po odzyskaniu niepodległości w 1991 roku, co nie znaczy, że obecnie nie podlega on wpływowi języków obcych, tyle że tym razem mniejszą rolę odgrywa rosyjski czy polszczyzna, a na plan pierwszy wysuwa się język angielski². Można więc domniemywać, że wpływ języka polskiego na język litewski będzie większy niż języka litewskiego na język polski. Trzeba tu uwzględnić co najmniej dwa obszary tego wpływu – wpływ na polszczyznę standardową oraz wpływ na polszczyznę północnokresową, niezależnie od tego, jaką koncepcję co do genezy tej polszczyzny przyjmujemy. W lingwistyce polonistycznej sporo uwagi poświęca się różnym odmianom polszczyzny wykształconym w kontakcie z językami byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego³. Polszczyzna północnokresowa, podobnie jak różne odmiany polszczyzny południowokresowej, z powodu zmian politycznych (zmiany granic, tzw. repatriacja itd.) zmitologizowała się, tak jak się zmitologizowały całe Kresy. Tę „melancholię dyskursu kresowego”⁴ łatwo zrozumieć. Ona jednak sprawia, że szersza publiczność nie zwraca większej

² „The political, economic, social and cultural processes of the most recent fifteen years in Lithuania have led to particularly drastic changes in the Lithuanian vocabulary. Over 700 new foreign roots were registered in press in 1993-1997 [...]. Mostly these were words borrowed from or through the English language” (Rehm and Uszkoreit 51).

³ Przeglądowo o polsko-litewskich kontaktach językowych zob. m.in. Leszek Bednarczuk (*Początki i pogranicza polszczyzny* 124–154). Zob. też Zofia Kurzowa, Jolanta Mędelaska i Zofia Sawaniewska-Mochowa.

⁴ Luźno nawiązuję tu do pracy Dariusza Skórczewskiego *Melancholia dyskursu kresoznawczego* (Skórczewski).

uwagi na realny lub możliwy wpływ języka litewskiego na polszczyznę ogólną. Jak już przed laty pisał Leszek Bednarczuk, „[u]waża się powszechnie, że w przeciwieństwie do licznych zapożyczeń polskich w języku litewskim, wpływ tego ostatniego na polski był nieznaczny i ogranicza się do polszczyzny wileńskiej” („Najstarsze zapożyczenia litewskie w języku polskim” 37). Wpływ taki jednak istniał i nie od dziś jest przedmiotem zainteresowania językoznawców (Bednarczuk, „Najstarsze zapożyczenia litewskie w języku polskim”). Tendencja do negowania wpływu litewskiego ma swoje źródło w nierównym statusie społecznym społeczności polskiej i litewskiej na wspólnie zamieszkiwanym terytorium.

Wpływ języka polskiego na język litewski doczekał się już wielu poważnych studiów lingwistycznych, a historia badań nad tym zagadnieniem zaczyna się jeszcze w XIX stuleciu. Wspomnijmy tu chociażby o rozprawie Aleksandra Brücknera o zapożyczeniach słowiańskich w języku litewskim z 1877 roku (Brückner). W ostatnim czasie wyszło na świat dzieło, którego rangi nie sposób przecenić, choć ze względu na rozmiar i ogrom zaprezentowanego w nim materiału językowego na jego całościową ocenę przyjdzie nam jeszcze poczekać. Mam na myśli *Lietuvių kalbos polonizmų žodynas* (*Słownik polonizmów w języku litewskim*), którego autorem jest Rolandas Kregždys, pracownik naukowy Instytutu Badań nad Kulturą Litewską w Wilnie (*Lietuvos kultūros tyrimų institutas*). Myślę, że praca prof. Rolandas Kregždysa pozwoli odpowiedzieć na wiele pytań dotyczących zakresu polskiej infiltracji w języku litewskim oraz zweryfikować, przynajmniej w części, bo polszczyzna nie ma jak dotąd osobnego słownika zapożyczeń litewskich, intuicyjną hipotezę o większym wpływie polszczyzny na litewski niż litewszczyzny na polszczyznę. W tym omówieniu przedstawiam zawartość Słownika oraz najważniejsze założenia, zakładając, że praca przyda się badaczom polsko-litewskich kontaktów językowych i kulturalnych.

Słownik obejmuje 2 tomy. Zapoczątkowały one równocześnie nową serię prac naukowych pt. „Studia Etymologica Baltica”. Tom pierwszy pt. *Lietuvių kalbos polonizmų žodyno specifikacija* (= *Charakterystyka Słownika polonizmów w języku litewskim*) oprócz krótkiej przedmowy po litewsku (8) i po polsku (9) oraz krótkiego wprowadzenia po litewsku (*Įvadas*, 10-12) zawiera obszerne studium pt. *Lietuvių kalbos polonizmų žodyno specifikacija* (13-97), w którym przedstawiono koncepcję całości, kryteria doboru materiału i kwalifikowania leksemów jako polonizmów. Czytelnik polskojęzyczny może zapoznać się z zawartością tego studium oraz poznać podstawowe założenia słownika ze znacznie krótszego artykułu w języku polskim pt. *Charakterystyka Słownika polonizmów w języku litewskim* (98-112). Jest też

krótkie, a zdaniem piszącego te słowa – zbyt krótkie, streszczenie po angielsku (113-116). Pozostałą część tomu wypełnia tzw. aparat naukowy, tj. wykaz skrótów (117-121), bardzo obszerna literatura przedmiotu (122-167), wykaz źródeł (168-183), skróty litewskich nazw miejscowości (184-189), skróty terminów gramatycznych oraz nazw realiów (190-191) oraz indeksy wyrazów: indeks polonizmów (192-209), indeks alternantów morfofonetycznych, wtórnych wyrazów pochodnych (210-216), indeks wyrazów wymienionych w obu tomach Słownika (217-286), indeks nazwisk wymienionych w obu tomach Słownika (287). O ile w większości wypadków te części słownika mają wartość jedynie techniczną, tzn. nie można bez nich efektywnie korzystać z tego dzieła, o tyle – jak już wspomniano – obszerna literatura przedmiotu może się okazać bezcenna dla badaczy zainteresowanych kontaktami językowymi, a polsko-litewskimi kontaktami językowymi w szczególności, niezależnie od przydatności samego słownika w konkretnym postępowaniu badawczym. Natomiast *Lietuvių kalbos polonizmų žodyno specifikacija* to nie tylko, jak głosi tytuł, „charakterystyka” (*specifikacija*) Słownika, lecz także kilka tworzących spójną całość artykułów, które złożyły się na ważną pracę (monografię?) z zakresu metodologii badań nad procesami zachodzącymi w złożonym i długotrwałym kontakcie językowym. Gdyby nie to, że ta część pracy jest napisana po litewsku, zalecałbym ją jako lekturę uzupełniającą z zakresu lingwistyki dla studentów studiów doktorskich w Polsce.

Dodajmy jeszcze, co może zainteresować nieznających języka litewskiego potencjalnych użytkowników Słownika albo osoby, które nie mają do niego dostępu (wersję elektroniczną można pobrać z serwisu Academia.edu), że autor słownika opublikował kilka artykułów, w których omawia problemy przedstawione w *Lietuvių kalbos polonizmų žodyno specifikacija*, m.in. wspomniana w poprzednim akapicie polska, krótsza wersja Charakterystyki ukazała się w roku 2012 w krakowskich „LingVariach” (Rolandas Kregždys, „Charakterystyka słownika polonizmów w języku litewskim”), dwa lata później w tym samym czasopiśmie ukazał się też artykuł *Методика и критерии идентификации полонизмов литовского языка* (Kregždys, „Методика і критерії ідентифікації полонізмів литовського мови”) ⁵. Osobno prof. Kregždys omówił nazwy własne w Słowniku (Kregždys, „Proper Names in the Dictionary of Polish Loanwords in Lithuanian”).

⁵ W litewskim oryginale zob. Słownik, I: 24-28 (punkt I.β pt. *Polonizmų klasifikavimo sistemos kriterijai. Etimologinio aprašo pateikimo principai*) oraz 36-82 (punkt I.γγ pt. *Polonizmų identifikavimo kriterijai*).

Tom drugi, liczący prawie 800 stron druku, zawiera obszerny słownik naukowy polonizmów litewskich. Są to właściwie trzy słowniki w jednym tomie. Autor dzieli bowiem polonizmy na trzy grupy, a każdej grupie odpowiada osobna część Słownika. Do grupy pierwszej (11-192) należą polonizmy właściwe, które w słowniku nazywa się polonizmami monogenicznymi (*monogeniniai*), tj. te, które pochodzą z języka polskiego, a ich źródłem jest wyraz nienotowany w słownikach języków wschodniosłowiańskich (białoruski, rosyjski), np. *ambà* 'wstyd, niesława' z pol. *hańba* w gwarowej formie *ańba* (17); *bañkieta* 'bankiety, bale, uczyty' z pol. gw. *bankieta* 'bankiety' (26-27); *berlėčius* 'rodzaj butów bez cholewy, półbuty' z pol. *berlacz* 'rodzaj zimowego obuwia' (30). Grupa druga (193-698) to polonizmy niemonogeniczne, albo – jak je nazywa Słownik – „nieokreślone” (*neapibrėžtieji*). Ich źródłem są wyrazy polskie, a nieokreśloność wynika z faktu, że ten sam wyraz polski został odnotowany jako pożyczka w co najmniej jednym z języków wschodniosłowiańskich w różnych okresach historii każdego z tych języków, np. *apeka* 'opieka' z pol. *opieka*, które zapożyczyły też jęz. brus. *anėka* (< stbrus. *oneka*) i ros. *onėka* (< stros. *oneka*) (207); *býskupas*, współczesne lit. *vyskupas* 'biskup' z pol. *biskup* 'ts.', które też jako zapożyczenie w stbrus *бискупъ, быскупъ (быскопъ)*, brus. *біскуп* (234-235). Grupa trzecia (699-763) to polonizmy alternatywne. W tej grupie wyróżniono 3 podgrupy. Do pierwszej podgrupy (III.1) zaliczono polonizmy, których źródłem są wyrazy polskie lub białoruskie (też rosyjskie), które wywodzą się z tego samego leksemu prasłowiańskiego, np. *cyca* 'sutki' z pol. dial. *cyca* 'piers kobiety, sutek; smoczek', obok tego dial. brus. *цўца* 'piersi' (6, 708); do drugiej (III.2) pary leksemów zapożyczonych z języków niesłowiańskich, w których słowo zachodniosłowiańskie ma inny źródłosłów niż słowo wschodniosłowiańskie, np. lit. *egipčionas* 'mieszkaniec starego Egiptu' oraz *egipčionis, -ė* 'Egipcjanin' może pochodzić od polskiego stpol. *Egipcjanin*, choć istnieje też brus. *егіпцянін* 'Egipcjanin', które słowniki klasyfikują jako grecyzm. Do grupy trzeciej (III.3) autor zaliczył semipolonizmy, którymi są alternatywne polonizmy-semityzmy, polonizmy-latynizmy-grecyzmy.

Lietuvių kalbos polonizmų žodynas jest pracą z zakresu językoznawstwa historycznego. Nie wnikając w szczegóły, powiedzmy, że przy ustalaniu źródła pochodzenia polonizmów w języku litewskim oraz ich klasyfikacji na wymienione wyżej grupy, autor sięga po kryteria fonetyczne, morfologiczne i semantyczne, odwołuje się do bogatej literatury przedmiotu i metod typowych w lingwistyce historyczno-porównawczej. Przykładowo, nieobec-

ność śladów nosowości w zapożyczeniach do języka litewskiego takich jak np. *ākrūtas* ‘statek, parowiec’ może wskazywać raczej na źródło wschodniosłowiańskie (brs. *окрутъ*) niż polskie (*okręt*). Wśród zjawisk fonetycznych pozwalających zidentyfikować polonizmy i/lub odróżnić je od innych zapożyczeń słowiańskich do języka litewskiego uwzględnia się m.in. różny rozwój w polszczyźnie i językach wschodniosłowiańskich psł. *ř* (na tej podstawie np. lit. dial. *pu-ž-ečkà* ‘czarna porzeczka’ zaliczono do polonizmów monogenetycznych, od stpol. *po-rz-eczki* (l.mn.), średniopol. *po-rz-eczka* ‘porzeczka, czarna porzeczka (*Ribes nigrum* (L.))’, a nie od brus. *na-p-éčka* ‘ts.’ (zob. Kregždys, „Mietodika i kriterii identyfikacji polonizmów litowskiego języka” 201; Słownik II: 145); kontynuanty spalatalizowanych spółgłosek *d* – dlatego lit. *dėkavõnė* ‘dzięki, dziękczynienie’ < stbrus. *дякованье, дяковане, дякование* ‘ts.’, gdyż w polskim *dziekowanie, dziękowanie*, zob. Kregždys, „Mietodika i kriterii identyfikacji polonizmów litowskiego języka” 201) i *t* – dlatego lit. *maticà* z stbrus. *матуца* ‘łono; baza; główna część statku’, a nie z pol. *macica*, zob. Kregždys, „Mietodika i kriterii identyfikacji polonizmów litowskiego języka” 201).

Podobną metodę stosuje autor także w odniesieniu do struktury słowotwórczej i fleksyjnej polonizmów i/lub białorutenizmów w języku litewskim, sprawdzając zgodność/niezgodność cech gramatycznych badanych zapożyczeń.

W Słowniku, jak pisze autor, szczególnie dużo uwagi poświęcono

analizie formalnej leksemów (1), tzn. – (1a) usystematyzowaniu zasad zmian fonotaktycznych w leksemach substratowych, (1b) badaniu zmian struktury morfologicznej i czynników mających wpływ na nie, (1c) ustaleniu tendencji zmian ekstensji semantycznej; (2) zbadaniu i opisaniu pozajęzykowych przyczyn zapożyczenia wyrazów polskich do języka litewskiego. Ten drugi aspekt, często niedoceniany we wcześniejszych pracach, nieraz był powodem fantastycznych wręcz interpretacji etymologicznych. (102, w wersji litewskiej 16)

Takie ustalenie zasad analizy pozwala autorowi słownika zrealizować najważniejsze cele pracy, tj. podział polonizmów na wymienione wcześniej trzy typy, a także, co jest równie wielkim zadaniem badawczym, oddzielenie zapożyczeń z języka polskiego od zapożyczeń z innych języków (brus., ros. i niem.).

W *Charakterystyce Słownika polonizmów...* Rolandas Kregždys porusza także kwestię danych liczbowych. „Dlatego – pisze – jednym z zasadniczych zadań *Słownika polonizmów w języku litewskim* jest możliwie dokładna identyfikacja właściwych [...] polonizmów wymienionych w pracy Skardžiusa, które zdaniem Urbutisa stanowią jedną czwartą zbioru [...]” (Słownik I: 100; Kregždys, „Charakterystyka słownika polonizmów w języku litewskim” 127).

Nie wnikając szerzej w istotę problemu ani tym bardziej w szczegóły bibliograficzne, zauważamy, że Słownik identyfikuje polonizmy wymienione w pracy Skaradżiusa i wielu innych pracach, lecz nie podaje całościowej statystyki. Podług indeksu polonizmów (I:192-209) takich wyrazów, które są polonizmami (aktualnymi bądź historycznymi), w języku litewskim jest prawie 4300 (obliczenia ręczne na podstawie indeksu polonizmów). Trudno policzyć naprędce, jakie są proporcje między tak skrupulatnie rozgraniczonymi polonizmami monogenicznymi, nieokreślonymi i alternatywnymi. Myślę, że statystyka słownika zasługuje na osobne opracowanie, także konfrontacji z wcześniejszymi próbami takich szacunków (Urbutis), np. wspomniane w *Charakterystyce Słownika polonizmów...* dane z prac Skaradżiusa oraz ich charakterystyka i ponowne przeliczenie przez Urbutiusa będzie można zweryfikować w świetle danych przedstawionych przez Słownik.

Technicznym niedostatkim omówionej pracy jest brak opisu struktury artykułu hasłowego, co bardzo ułatwiłoby życie użytkownikowi nieznanemu języka litewskiego. Myślę także, co już sygnalizowałem, że angielskie streszczenie jest zbyt skromne, może pomóc zorientować się co najwyżej bibliotekarzowi, jak zakwalifikować katalogowane dzieło, ale nie badaczowi nieznanemu języka litewskiego. Pewnym niedostatkim jest także polskojęzyczna *Charakterystyka Słownika polonizmów...* Jest to zapowiedź przyszłego Słownika, więc przedrukowana w I tomie samego Słownika powinna zostać przeredagowana, choćby po to, by zamienić czas przyszły na teraźniejszy. Mnie razi nieco pewne pomieszenie dwu porządków w tym tekście – to są właściwie dwa artykuły w jednym. Z tego tekstu można by z powodzeniem wyodrębnić rozważania o litewskim rzeczowniku *krivùlė* (I: 102-111). Byłoby to interesujące studium leksykalne. Reszta pod dotychczasowym tytułem też spełniłaby swoją funkcję. Te uwagi nie zmieniają mojej ogólnie pozytywnej oceny dzieła. Rzeczywistym sprawdzianem jego wartości i przydatności będą prace, które powstaną w oparciu o dane zebrane przez prof. Kregždysa, i/lub prace, których autorzy będą wykorzystywać ustalone przez niego kryteria lub wypracowane metody.

* * *

Słownik polonizmów w języku litewskim to praca przede wszystkim lingwistyczna. Na ten *žodynas* powinni zwrócić uwagę także wszyscy, którzy interesują się niematerialnym dziedzictwem językowym i kulturowym nie

tylko Litwinów i Polaków, lecz wszystkich mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ten zebrany w jednej pracy materiał językowy – jestem o tym przekonany – będzie służył wielu pokoleniom uczonych tak w rozwiązywaniu różnych zagadnień z zakresu językoznawstwa historyczno-porównawczego, kontaktów językowych itd., jak i zagadnień z zakresu wzajemnych interakcji naszych literatur i kultur. Powinni o tym słowniku wiedzieć i w razie potrzeby do niego zaglądać także historycy, kulturo- i literaturoznawcy, socjologowie.

BIBLIOGRAFIA

- Baudouin de Courtenay, Jan. „O mieszanym charakterze wszystkich języków (О смешанном характере всех языков)”. *Materiały do dziejów polskiego językoznawstwa. II. Jan Baudouin de Courtenay. Teksty mniej znane*, wybór, przekład i opracowanie Mirosław Skarżyński. Księgarnia Akademicka, 2016, ss. 135-144.
- Bednarczuk, Leszek. „Najstarsze zapożyczenia litewskie w języku polskim”. *Prace Językoznawcze*, t. 4, 1983, ss. 37-42.
- Bednarczuk, Leszek. *Początki i pogranicza polszczyzny*. LEXIS, 2018.
- Brückner, Aleksander. *Die Slavischen Fremdwörter Im Litauischen*. Weimar, 1877.
- Kregždys, Rolandas. „Charakterystyka słownika polonizmów w języku litewskim”. *LingVaria*, t. 14, 2012, ss. 125-146.
- Kregždys, Rolandas. „Mietodika i kriterii identyfikacji polonizmów litowskiego języka”. *LingVaria*, t. 18, 2014, ss. 195-217.
- Kregždys, Rolandas. „Proper Names in the Dictionary of Polish Loanwords in Lithuanian”. *Baltu Filologija*, vol. 25, 2016, nr 2, s. 35.
- Kurzowa, Zofia. *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI-XX w.* Universitas, 2006.
- Mędelska, Jolanta, i Zofia Sawaniewska-Mochowa. *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie chrztu Litwy*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010.
- Rehm, Georg, i Hans Uszkoreit. *The Lithuanian Language in the Digital Age*. Springer Berlin, 2012.
- Skórczewski, Dariusz. „Melancholia dyskursu kresoznawczego”. *Porównania*, t. 11, 2012, ss. 125-138.
- Walczak, Bogdan. „Język litewski w Wielkim Księstwie Litewskim”. *Scripta Neophilologica Posnaniensia*, t. 8, 2019, ss. 231-237.

Prof. Dr hab. Henryk Duda
Instytut Językoznawstwa
Wydział Nauk Humanistycznych
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5514-7515>
e-mail: henryk.duda@kul.pl